

8. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6260 от 13.07.2021 г. «О дополнительных мерах по всесторонней поддержке молодежи и дальнейшему повышению ее общественной активности» - URL: <https://lex.uz/docs/5512122>

9. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-6208 от 20.04.2021 «О дополнительных мерах по поддержке предпринимательской деятельности, содействию занятости, социальной защите и содержательной организации свободного времени молодежи» - URL: <https://lex.uz/docs/5382163>

10. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №132 от 11.03.2021г. «О дополнительных мерах по социальной поддержке молодежи» - URL: <https://lex.uz/docs/5328447>

11. Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы». (Национальная база данных законодательства, 29.01.2022 г., № 06/22/60/0082). - URL: <https://lex.uz/ru/docs/5841077>.

12. Перов Е. Долгая дорога к кампусу // Карьера. 2006. № 1 (87) - URL: <http://kariera.idr.ru/items/?item=733>

13. Гаибназарова З.Т. Современное состояние и тенденции повышения качества человеческого капитала в компаниях зарубежных стран и в Узбекистане // Научно-аналитический журнал Наука и практика Российского экономического университета им. ГВ Плеханова. – 2020. – Т. 12. – № 1. – С. 130-142.

14. Образовательный кредит. URL: <https://bank.uz/credits/obrazovatelnyy-kredit>.

15. Карабаева Г.Ш. Инновационное решение проблем высшего образования Узбекистана в «постпандемический» период // ББК 94.31 П78. – 2021. – С. 67.

16. Постановление Президента Республики Узбекистан №5203 от 30.07.2021 г. «О мерах по дальнейшему расширению доступа к образованию в высших образовательных организациях». - URL: <https://lex.uz/docs/5540432>

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI ХУДУДЛАРИДА МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ ВА АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Холмуратов Салимбек Эшбекович -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
и.ф.н. доц.

[doi https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss2/a34](https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss2/a34)

Аннотация. Меҳнат ресурсларининг минтақавий хусусиятларини тадқиқ этиш, меҳнат бозорини баҳолаш ва аҳолининг такрор ишлаб чиқариш ва унинг бандлиги жараёнларига таъсир кўрсатишда давлат томонидан тегишли демографик сиёсатни амалга ошириш катта аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: бандлик, меҳнат ресурслари, минтақа, такрор ишлаб чиқариш, демографик сиёсат.

ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ПОВЫШЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НА ТЕРРИТОРИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Халмуратов Салимбек Эшбекович -
Ташкентский государственный экономический
университет к.э.н., доц.

Аннотация. Изучение региональных особенностей трудовых ресурсов, оценка рынка труда и его влияния на процессы воспроизводства и занятости населения имеют большое значение при проведении государством соответствующей демографической политики.

Ключевые слова: занятость, трудовые ресурсы, регион, воспроизводство, демографическая политика.

WAYS FOR THE EFFECTIVE USE OF LABOR RESOURCES AND INCREASING EMPLOYMENT IN THE TERRITORIES OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Khalmuratov Salimbek Eshbekovich -
Tashkent State University of Economics,
Candidate of Economics, Associate Professor

Abstract. The study of regional characteristics of labor resources, assessment of the labor market and its impact on the processes of reproduction and employment of the population are of great importance in the implementation of appropriate demographic policy by the state.

Keywords: employment, labor resources, region, reproduction, demographic policy.

Кириш. Иш билан таъминланган аҳолининг бир қисми, шунингдек, ишлашни хоҳловчилар ва иш қидираётган, лекин турли сабабларга кўра ҳали унга эга бўлмаганлар меҳнат ресурсларини ифодалайди. Уларни ўрганиш

меҳнат бозорини баҳолаш ва аҳолининг такрор ишлаб чиқариш ва унинг бандлиги жараёнларига таъсир кўрсатиш учун давлат томонидан тегишли демографик сиёсатни амалга оширишда катта аҳамиятга эга.

Аҳолини иш билан таъминлаш бўйича давлат сиёсати аҳоли бандлигини таъминлаш дастурлари самарадорлигини ошириш, ижтимоий шериклик тизимини ривожлантириш, аҳолининг ҳаракатчанлигини рағбатлантириш, иқтисодий фаол аҳоли ва меҳнат бозорининг мослашувчанлигини ошириш орқали иқтисодиётда бандликни таъминлаш муаммоларини ҳал қилишга қаратилган давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг бир қисмидир [1, 188-б].

Ушбу тадқиқот куйидаги муаммоларни ҳал қилишга қаратилган:

- меҳнат ресурслари ва ҳудудий бандликни таъминлаш мавзусига оид замонавий адабиётларни кўриб чиқиш;

- Ўзбекистон Республикасида бандлик ва ишсизликнинг статистик таҳлили;

- Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурслари бандлигига таъсир этувчи омиллар таъсирини ўрганиш ва баҳолаш, улардан энг муҳимларини аниқлаш.

Тадқиқот объекти – Ўзбекистон Республикасининг меҳнат ресурслари, предмети – унинг бандлигини ошириш омиллари. Тадқиқот таҳлилнинг сифат ва миқдорий усулларида фойдаланишга асосланган. Сифатли таҳлил бутун меҳнат ресурсларини белгиловчи омиллар бўйича замонавий тадқиқотларга асосланади. Миқдорий таҳлил Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги, Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳузуридаги Бандлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш илмий маркази, Ўзбекистон Республикаси бошқа ташкилотларининг маълумотлар базалари маълумотларига асосланади. Тадқиқотнинг назарий аҳамияти батафсил миқдорий ва сифат жиҳатидан таҳлил қилиниб, Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурсларининг ҳудудий бандлик омилларини батафсил қиёслашда келтирилган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Меҳнат ва меҳнат ресурсларининг назарий асосларини шакллантиришга оид тадқиқотлар А.Смит, Д.Рикардо, К.Маркс, Ж.Б.Сей, Ж.Шумпетер, Ж.Кейнс ва бошқа бир қатор жаҳон олимларининг ишлари билан боғлиқ. Меҳнат ва меҳнат ресурсларини баҳолашга илмий ёндашиш Ю.Г.Одегов, А.А.Стародубова, А.И.Рофе, К.Х.Абдурахмонов ва бошқаларнинг ишларида тадқиқ этилган.

Аввало, “меҳнат ресурслари” иқтисодий атамасига қонунчилик баҳосини бериш зарур. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги қонунининг 3-бандига мувофиқ: “Меҳнат ресурслари деганда, меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли ҳамда меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва

ёши каттароқ банд бўлган шахслар тушунилади” [2].

И.М.Алиев, Н.А.Горелов ва Л.О.Ильиналар таърифига кўра: “Меҳнат иқтисодий ресурсларнинг бир тури сифатида шахс ёки бир гуруҳ одамларнинг товар ва ресурслар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этиш имкониятини тавсифлайди. Ишчи кучи остида инсоннинг меҳнат қобилияти, яъни ҳаётини неъматларни ишлаб чиқаришда қўлланиладиган жисмоний ва ақлий сифатлар мажмуи тушунилади. Бу хислатларнинг ташувчиси жамият бойлигининг асосий ишлаб чиқарувчи кучи, бирламчи омили бўлган меҳнатқашдир. Меҳнат ресурслари мамлакат аҳолисининг меҳнатга лаёқатли ёшига етган, халқ хўжалигида меҳнат қилиш учун зарур жисмоний ривожланиш ва ақлий қобилиятларга эга бўлган қисмидир [3, 14-бет].

Меҳнат ресурслари билан таъминлаш муаммолари О.Е.Подвербних ва С.М.Самохваловнинг асарларида ўрганилган: “Ишчи кучи билан таъминлаш сиёсати маҳаллий маъмурий-ҳудудий бирликларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларини тартибга солишнинг муҳим элементи ҳисобланади. Меҳнат ресурсларининг барқарор оқими ва уларнинг иқтисодиётга тақсимланишини таъминлашда муниципалитетнинг роли тобора муҳим аҳамият касб этмоқда, чунки стратегик характердаги ишлаб чиқариш, иқтисодий, молиявий ва инвестиция қарорларининг муҳим қисми муниципалитетнинг маъмурий ваколатлари билан ажратилган маҳаллий ҳудудларда амалга оширилади [4, 1141-бет].

Меҳнат ресурсларининг таркиби ва унинг миқдори С.А.Абдуллаев, К.К.Мамбетжанов ва А.А.Маманазаровларнинг тадқиқотларида кўриб чиқилган: “Инсонни меҳнатга жалб этишнинг асосий мезони унинг меҳнат қобилиятидир. Одатда, ишчи кучига 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркаклар ва 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар киради. Бироқ ижтимоий ишлаб чиқариш ва бошқа соҳаларда банд бўлган нафақахўрлар ҳам меҳнат ресурсларига киритилади. Шу билан бирга, таъкидлаш жоизки, иқтисодиётда банд бўлган меҳнат ресурслари сони мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти ўсишида салмоқли ўрин тутадиган асосий бойлиқдир. Чунки айнан шу хўжалик субъектлари ҳақиқий янги қиймат яратишда иштирок этади ва миллий бойликни ошириш омиллари ҳисобланади. Кейинги йилларда республика ва унинг ҳудудларида аҳоли сонининг ўсиши билан бирга унинг меҳнат ресурслари ва бандлик даражаси ҳам йилдан-йилга ошиб бормоқда” [5, 10-бет].

Турли олимларнинг меҳнат, меҳнат ресурслари ва уларнинг ҳудудлар бўйича тақсимланишига оид тадқиқотларининг назарий ва

амалий жиҳатларини ўрганиш асосида қуйидаги умумлашма ва хулосалар чиқариш мумкин. "Меҳнат" ва "меҳнат ресурслари" тушунчалари бир хил эмас. Агар меҳнат шахс ёки одамлар гуруҳининг товар ва ресурслар ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этиш имкониятини тавсифласа, меҳнат ресурслари халқ хўжалигида ишлаш учун ақлий қобилиятлар, меҳнатга лаёқатли ёшга етган ва зарур жисмоний ривожланишга эга бўлган мамлакат аҳолисининг қисмидир. Бундан ташқари меҳнат ресурслари меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли ва меҳнатга лаёқатли ёшдан кичик ва ёши каттароқ банд бўлганлардир [6, 7-бет]. Шундай қилиб, инсонни меҳнатга жалб қилишнинг асосий мезони унинг меҳнат қобилиятидир. Ўз навбатида, меҳнат ресурсларини ривожлантириш йўллари уларнинг минтақавий тақсимланишидан, шунингдек, ўсишидан иборат бўлган иқтисодий манфаатлари билан белгиланади.

Тадқиқот методикаси. Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли бандлигини ошириш бўйича мавжуд илмий тадқиқотларни ўрганиш, бандликнинг ҳудудий таркибини қиёсий солиштириш, статистик маълумотларни ўрганиш ва иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, маълумотни гуруҳлаш усуллари билан кенг фойдаланилган.

Таҳлили ва натижалар. Бандликнинг ҳудудий таркиби деганда, алоҳида ҳудудий субъектларнинг бандликнинг умумий (мамлакат) таркибидаги улуши тушунилади. Республика ҳудудларида бандлик даражасининг батафсил таҳлили шуни кўрсатадики, аҳоли бандлиги таркибида ҳудудларнинг улуши 2,5 фоиздан (Сирдарё вилояти) 10,9 фоизгача (Фарғона вилояти), яъни паст ва юқори бандлик ўртасидаги фарқ 4,2 барабар (2020). Сирдарё ва Фарғона

вилоятларида ялпи ички маҳсулотдаги улуш билан бандлик таркибидаги улуш ўртасидаги фарқ 3 барабардан ортиқ. Мамлакатнинг турли ҳудудларида (вилоятларида) ходимлар улуши ўртасидаги фарқ иқтисодий ривожланиш даражаси, ихтисослашув йўналишлари, иқтисодиётнинг тузилиши, шунингдек, унда қайта ишлаш саноати сифатида саноатнинг улуши каби омиллар билан белгиланади.

Ҳудудлардаги бандликнинг миллий бандликдаги улуши кўп ҳолларда ҳудудларнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi улушига тўғри келмайди. Бу ҳудудларни саноатлаштириш даражаси, саноат тармоқлари ва замонавий хизмат турларининг устувор ривожланиши, ушбу тармоқ ва йўналишларнинг мамлакат ташқи иқтисодий алоқаларидаги иштироки билан изоҳланади. Агар Сирдарё вилоятининг бандлик таркибидаги улуши (2,5 %) ва ялпи ички маҳсулотдаги улуши (2,1 %) деярли бир хил бўлса, бошқа кўплаб вилоятларда бандлик таркибидаги улуш республика ялпи ички маҳсулотидagi улушдан кўп. Хусусан, Қорақалпоғистон Республикаси ва Андижон вилоятида бу кўрсаткичлар ўртасидаги фарқ 1,4 баробар, Қашқадарё, Самарқанд ва Хоразм вилоятларида 1,5 баробар, Фарғона вилоятида 1,7 баробар, Наманган ва Сурхондарё вилоятларида 1,8 баробарга тенг. Бу кўрсаткич вилоят иқтисодиёти таркибида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари устунлик қилади ва бу маҳсулотнинг меҳнат зичлиги нисбатан юқори эканлигини кўрсатади.

Шу билан бирга, айрим ҳудудий субъектларда, хусусан, Тошкент ва Фарғона вилоятларида ишчилар улуши мос равишда 0,8 ва 0,5 фоизга камайди. Бу ижобий тенденция сифатида баҳоланади, чунки мутлақ ЯХМ кўрсаткичининг ошиши билан маҳсулот бирлигининг меҳнат зичлиги пасаяди.

1-жадвал

Ўзбекистонда иш билан банд бўлганларнинг ҳудудлар бўйича улуши ва унинг ўзгариши (%)*

Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	Ўзгариш: "+", "-"
Қорақалпоғистон Республикаси	4,8	4,8	4,8	5,3	5,3	5,3	0,5
Андижон	9,7	9,8	9,8	9,5	9,5	9,3	-0,4
Бухоро	6,3	6,2	6,1	6,1	5,9	5,9	-0,4
Жиззах	3,4	3,4	3,5	3,7	4,0	4,0	0,6
Қашқадарё	8,8	8,9	9,0	9,2	9,0	9,0	0,2
Навоий	3,2	3,2	3,1	3,1	3,0	3,1	-0,1
Наманган	7,4	7,5	7,7	7,9	8,2	8,1	0,7
Самарқанд	11,1	11,2	11,3	11,0	10,8	10,7	-0,4
Сурхондарё	7,1	7,2	7,3	7,4	7,6	7,4	0,3
Сирдарё	2,7	2,6	2,6	2,7	2,6	2,5	-0,2
Тошкент	9,8	9,7	9,5	9,2	9,1	9,0	-0,8
Фарғона	11,4	11,3	11,3	10,9	11,0	10,9	-0,5
Хоразм	5,3	5,4	5,4	5,4	5,4	5,4	0,1
Тошкент ш.	8,9	8,8	8,7	8,5	8,7	9,4	0,5

* Муаллиф томонидан расмий маълумотлар асосида ҳисобланган. Меҳнат бозори. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.

Ўзбекистонда бандликнинг асосий ҳудудий хусусияти шундан иборатки, аҳолининг 60% и 6 та ҳудудий субъектга (Андижон, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Қашқадарё вилоятлари ва Тошкент шаҳрига) тўғри келади. Қолган 8 та ҳудудий субъектларда республикада банд бўлганларнинг 40% фоизи жамланган. Иш билан банд бўлганларнинг энг катта улуши Фарғона вилоятига (10,9%), энг паст кўрсаткичи эса Сирдарё вилоятига (2,5%) тўғри келади, 11 та ҳудудий субъектда банд бўлганлар улуши 5% фоиздан ортиқ, фақат 3 та субъектда (Навоий, Жиззах ва Сирдарё вилоятлари) банд бўлганлар улуши 5% фоиздан паст. 2015-2020 йилларда бандлик улуши юқори ва паст бўлган ҳудудлар ўртасидаги тафовут кўлами 4,2 дан 4,4 баробарга ошди.

2015-2020 йилларда республиканинг иккита субъектида – Тошкент ва Фарғона вилоятларида бандлик таркибидаги улуш мос равишда 0,8 ва 0,5% фоизга камайди. Аммо бу ҳудудлардаги бу пасайишлар икки хил жараёнлар тўғрисида юз берди. Бу ҳудудларда меҳнат унумдорлиги йилдан-йилга пасайиб бормоқда. Тошкент шаҳрида бандлик улуши муттасил камайиб бораётганига қарамай, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши муттасил ошиб бормоқда.

Республиканинг кўпгина ҳудудий субъектларида банд бўлганлар улушининг барқарор сақланиб қолиши ёки ҳатто, ўсиши билан уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши пасайиш тенденциясига эга. Бунинг сабаби – банд бўлганлар сонининг ўсиши меҳнат унумдорлиги нисбатан паст бўлган фермер хўжаликлари ва фаолият турларининг кўпайиши ҳисобига амалга оширилди. Бу фаолият турларига шахсий ёрдамчи ва деҳқон хўжаликларида бевосита чорвачилик билан шуғулланувчи, яқка тартибдаги тадбиркорлик ва шу кабилар киради. Буни 2019 йилда Тошкент вилоятида қишлоқ жойларда 32 минг 849 та иш ўрни ташкил этилгани, уларнинг 60% фоизини ташкил этгани ҳам тасдиқлайди. Яқин келажакда Ўзбекистоннинг бандлик давлат сиёсати янги иш ўринларини яратиш ва меҳнат ресурсларини фаол меҳнат фаолиятига тўлиқ жалб этиш орқали аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилиши керак. Шу билан бирга, меҳнатга лаёқатли аҳоли таркибида иқтисодий фаол аҳолининг улушини ошириш ва уларнинг самарали бандлигини таъминлаш муҳим вазифа ҳисобланади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Экономика труда. Учебник / А.И.Рофе. – М.: КНОРУС, 2010. – 400 с.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги қонуни. 2020 йил 20 октябрдаги ЎРҚ-642-сон. <http://lex.uz/dok/5055696>
3. Экономика труда. Учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры. / И.М.Алиев, Н.А.Горелов, Л.О.Ильина. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. – 486 с.
4. Подвербных О.Е., Самохвалова С.М. Индикативная модель оценки показателей баланса трудовых ресурсов муниципальных образований региона. // Экономика региона. 2019. Т. 15, вып. 4. С. 1141-1155. <https://doi.org/10.17059/2019-4-14>.
5. Абдуллаев, С.А., Мамбетжанов К.К., Маманазаров А.А. Природные и человеческие факторы увеличения национального богатства Узбекистана. Экономика и финансы (Узбекистан). № 3, 2020. С. 7-14.
6. Дорожкина Е.Г. К проблеме воспроизводства трудовых ресурсов. Государственное и региональное управление. 1/2018, с. 7.

Сўнгги пайтларда меҳнатга лаёқатли аҳоли таркибида иқтисодий фаол аҳолининг улуши ўртача 70% фоизни ташкил этади, уларнинг бандлик даражаси эса 66-67% фоиз даражасида ўзгариб туради. Шу боис аҳолининг фаол бўлмаган қисмини иқтисодий фаол аҳоли таркибига жалб этиш долзарб муаммо бўлиб, бу жараён яширин бандликни чеклаш, қисман, тўлиқ бўлмаган бандлик ёки касаначиликни рағбатлантириш, давлат ташкилотларида бандликни таъминлашнинг қонунчилик базасини такомиллаштириш ва аҳоли бандлиги, меҳнат миграциясини давлат назорати механизми билан таъминлаш йўли орқали амалга оширилмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Ўзбекистонда бандликнинг ҳудудий тузилмасини такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- ялпи ички маҳсулотдаги улуши бандлик тузилмасидан кўп бўлган ҳудудий субъектларда ушбу ижобий тенденцияни сақлаб қолиш ва ҳатто ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш зарур;

- бандлик таркибида уларнинг улуши ялпи ички маҳсулотдагидан кўп бўлган ҳудудий субъектларда ишлаб чиқариш самарадорлиги ва меҳнат унумдорлигини оширишга қаратилган ташкилий-иқтисодий чора-тадбирларни амалга ошириш зарур. Хусусан, ишлаб чиқариш қувватларини модернизация қилиш орқали ҳудудий ихтисослашувни чуқурлаштириш; маҳаллий-лаштириш дастурларини амалга ошириш, маҳаллий хомашё ва табиий ресурслардан тўлиқ ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

- ҳудудларда кооперация жараёнларини кучайтириш орқали ҳудудларнинг экспорт салоҳиятини ошириш мумкин; замонавий технологиялар ва хорижий капитални жалб этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, бандлик улуши нисбатан юқори бўлган ҳудудий субъектларда самарали бандликни кескин ошириш, кўп меҳнат талаб қиладиган ишлаб чиқариш турларини ривожлантириш, яқка тартибдаги тадбиркорликнинг илғор шакллари рағбатлантириш ва меҳнатнинг ички миграцияси муҳим аҳамиятга эга. Бандлик улуши паст бўлган ҳудудларда эса ишлаб чиқаришнинг техник ва технологик асосларини мустаҳкамлаш, иккиламчи ва қўшимча иш билан таъминлаш имкониятларини кенгайтириш зарур.